

RACJONALNOŚĆ I RACJONALIZM W ARCHITEKTURZE

RATIONALITY AND RATIONALISM IN ARCHITECTURE

Anna Mielnik
dr inż. arch.

Politechnika Krakowska
Wydział Architektury
Katedra Architektury Mieszkaniowej

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie refleksji nad istotą racjonalności i racjonalizmu w architekturze. To próba powiązania racjonalizmu jako sposobu odnoszenia się do rzeczywistości z ideami architektury klasycznej. Autorka poszukuje śladów idei racjonalizmu w architekturze XX i początku XXI wieku.

Słowa kluczowe: racjonalność, racjonalizm, nurty architektury klasycznej, *Gruppo 7*, *La Tendenza*.

ABSTRACT

The purpose of this article is to present a reflection on the essence of rationality and rationalism in architecture. This is an attempt to link rationality as a way of relating to reality with the ideas of classical thought. The author is looking for traces of the idea of rationality in the architecture of the 20th and early 21st century.

Key words: rationality, rationalism, trends of classical architecture, *Gruppo 7*, *La Tendenza*.

1. Wprowadzenie – architektura racjonalistyczna a architektura racjonalna

„Racjonalizm” i „racjonalność” to dwa określenia, które często bywają używane zamiennie. Pierwsze z nich oznacza kierunek filozoficzny lub filozoficzną tendencję, która podkreśla szczególną wartość rozumu, rozumności.¹ Jest jednym ze sposobów odnoszenia się do rzeczywistości. Termin „racjonalność” oznacza natomiast pewną właściwość myślenia, działania. Sprowadza się do celowości, ekonomiczności, sensowności.² Jawi się przede wszystkim jako cecha pewnej metody, sposobu postępowania.

Racjonalistyczne teorie poznania (takie jak Platońska i Kartezjańska) utrzymują, że wiedzę absolutnie pewną można odnaleźć jedynie w królestwie rozumu. Kartezjusz tylko świat poznany w sposób pewny uważał za realny i prawdziwy. Niezawodną miarą wiedzy była dla filozofa oświeceniowego jasność i wyraźność, a jasne i wyraźne było dla niego to, co proste. Innymi kryteriami wartości poznawczej racjonalizmu są stałość, niezmienność, ograniczenie reguł, czytelne zasady, artykulacja, spójność, konsekwencja, wyrazistość, przejrzystość (cecha strukturalna odnosząca się do układu części w ramach całości). Na podstawie opracowanej uniwersalnej metody naukowej Kartezjusz pracował nad „stworzeniem powszechnej nauki (*mathesis universalis*), racjonalnej, analitycznej, matematycznej, ujmującej w jednym systemie³ całokształt wiedzy o wszechświecie”.⁴

Rodzina szeroko pojętego racjonalizmu obejmuje nie tylko kierunki filozoficzne, ale i sposoby myślenia, poglądy na świat itp., dla których filozofie racjonalistyczne stanowią swojego rodzaju modele czy wzorce⁵. „Idea racjonalizmu”, w sposób analogiczny, przejawia się w różnych odmianach w różnych dziedzinach myśli i działalności ludzkiej, także w architekturze.

2. Architektura racjonalistyczna a architektura klasyczna

Termin „racjonalność” funkcjonuje w dziedzinie architektury, najczęściej w formie przymiotnika, jako określenie architektury rozsądnej, celowej, w której przeważają aspekty funkcjonalne i ekonomiczne. W powszechnym odbiorze jest to synonim architektury, w której aspekty artystyczne/estetyczne, kreatywność, oryginalność, duch innowacji są słabiej rozwinięte. Racjonalność może być zatem (nie do końca sprecyzowaną) cechą architektury różnych czasów, miejsc, stylów i tendencji. Racjonalizm w architekturze budzi już konkretne skojarzenia, głównie z oświeceniowymi teoriami opata Laugiera⁶ oraz działalnością pewnych XX-wiecznych twórców, których działania wynikały z dążenia do poszukiwania racjonalnej „pewności”.

Nurty w architekturze określane mianem racjonalnych lub racjonalistycznych, jako poszukujące oparcia na zasadach i regułach, uniwersalnej bazie teoretycznej, nieuniknienie podążają ku architekturze klasycznej.

Heinrich Wölfflin proces zmian przedstawieniowych w sztuce podporządkował pięciu parom pojęciowym⁷, które określały przeciwstawne cechy tendencji klasycznej i barokowej. Jako cechy klasycyzmu wymienia linearność, płaszczyznę, formę zamkniętą (tektoniczną), mnogą jedność i jasność. Konkretyzując opisuje, że w architekturze klasycznej linia oddziałuje jako krawędź, płaszczyzna jest w określony sposób ograniczona, każda bryła przemawia jako forma w pełni dotykowa, a każda rzecz jest w swej materialności jasno uchwytna. Klasyczna architektura doszukuje się piękna w formach materialnych,

¹ W. Stróżewski, *Istnienie i sens*, Znak, Kraków 1994, s. 396.

² Ibidem, s. 397.

³ Twórcy nurtów racjonalistycznych, szczególnie poprzez „typy”, będą poszukiwać „uniwersalnych prawd architektonicznych”.

⁴ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, tom drugi, PWN, Warszawa 2002, s. 48.

⁵ W. Stróżewski, *Op. cit.*, s. 398.

⁶ „Architekt musi być w stanie rozumowo uzasadnić wszelkie swoje działanie”, [za:] Ch. Jencks, *Architektura późnego modernizmu i inne eseje*, Postowie Wojciech Kosiński, Arkady, Warszawa 1989, s. 131.

⁷ H. Wölfflin, *Podstawowe pojęcia historii sztuki, słowo/obraz/terytoria*, Gdańsk 2006.

mocnych, stałych, dających wrażenie trwałości. Jest przede wszystkim stylem tektonicznym o zwartym porządku i jasnej prawidłowości. Kompozycje, struktury, formy, obiekty przyjmują postać zamkniętą, czyli skończoną. W dziełach „dokonuje się próby zaklęcia wiecznie obowiązujących proporcji w widzianą postać doskonałości”.⁸ Wölfflin wskazuje, że klasycyzm reprezentuje typ mnogiej jedności, gdzie każda forma stanowi odrębny byt, niezależny od drugiego, a całość jest zbiorem odrębnych części powiązanych ze sobą. Klasyczną jasnością nazywa przedstawienie w ostatecznych stałych formach, piękna doskonale czytelnego i bezwarunkowo uchwytnego, całkowicie widzialnego zjawiska formalnego.

Założenie nurtu klasycznego, traktującego architekturę jako poznanie i przedstawienie rzeczywistości⁹ wpisuje się w racjonalistyczny sposób myślenia, a wyodrębnione cechy są zgodne z wyżej wymienionymi kryteriami wartości poznawczej racjonalizmu¹⁰.

3. Racjonalizm a wczesny modernizm

W historii architektury nastąpiło wiele powrotów do architektury „klasycznej” – neoklasycyzm, eklektyzm, style historyzujące, które traktowały klasycyzm dosłownie, przenosząc porządki, detale, ornamenty. Dopiero wiek XX, konfrontując doświadczenie klasyczne z modernizmem, stworzył syntezę idei.

Bunt przeciwko historyzmowi zaczął narastać pod koniec XIX wieku, a rodzący się na początku XX wieku ruch nowoczesny już otwarcie wystąpił przeciwko estetyce historyzmu-eklektyzmu i secesji. Jednak jeszcze przez całe międzywojnie budowano w Europie obiekty należące do estetyki nowoczesnej technologicznie, lecz szukającej wartości estetycznych w przekształcaniu tradycyjnych form (wczesna estetyka Werkbundu). Obok siebie występowały zatem nurt neotradycjonalizmów i konkurujący z nim, rosnący w siłę antytradycjonalistyczny ruch, którego twórcami stali się uczniowie współzałożyciela Werkbundu – Petera Behrensa: Walter Gropius, Mies van der Rohe i Le Corbusier.

Jednak nawet najzagorzalsi przedstawiciele modernizmu w architekturze nie odcięli się od spuścizny historycznej. Mies van der Rohe, pracując w berlińskim biurze Behrensa, wykształcił w sobie upodobanie do klasycznej tradycji szkoły K. F. Schinkla. Jego twórczość nie zrodziła się z próby odtworzenia architektury opartej na klasycznych porządkach i ich gramatyce, nie polegała na cytowaniu, nie starała się przywracać epoki. Opoowiadała się za klasycyzmem, który wykracza poza historię i dąży do osiągnięcia czystości przez eliminację cech drugorzędnych. Regularność struktury, wycucie rytmu, proporcji i skali uznawał za cechy użyteczne w budowlu każdego okresu. Mies przekształcił klasyczne formy i typy (np. pawilon) w całkowicie współczesne abstrakcyjne „idiomy”, oparte na starannie przestudiowanym wycuciu proporcji i strukturalnej logiki.

W okresie międzywojennym obserwować można było w krajach europejskich równoległe wyraźne próby twórczego łączenia architektury modernistycznej z nurtem klasycznym. Przykładem może być twórczość *Gruppo 7*¹¹, grupy włoskich awangardowych architektów, o silnych modernistycznych skłonnościach. Manifest *Gruppo 7* z 1926 roku prezentował pierwszą próbę zdefiniowania „Architettura Razionale” – domagano się w nim architektury opartej na regułach porządku, racjonalności, czystości i logiki oraz współczesnej „transformacji” tradycji. Członkowie *Gruppo 7* zakładali stworzenie nowych, fundamentalnych form powstałych w oparciu o architektoniczny alfabet przepojony „sprawdzoną per-

⁸ Ibidem, s. 66.

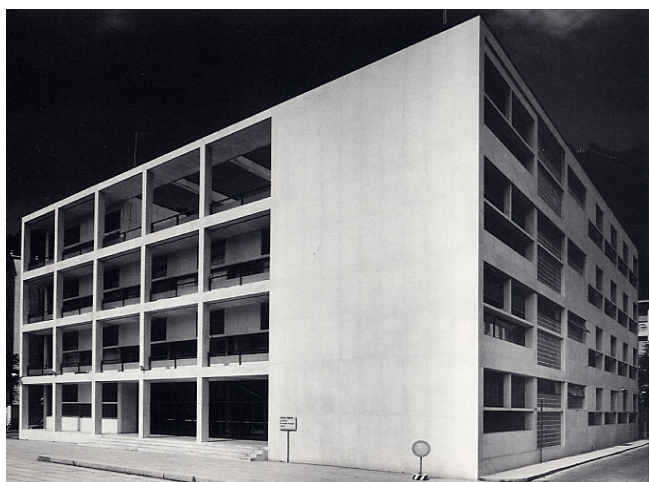
⁹ A. Monestiroli, *Tryglif i metopa. Dziewięć wykładów o architekturze*, Politechnika Krakowska, 2008, s. 17.

¹⁰ *Jasność i wyraźność* (linie, płaszczyzny, bryły o formach bezpośrednio uchwytnych), *czytelne zasady, artykulacja* (rytmy, proporcje, porządki, płaszczyznowość), *spójność* (zamknięta kompozycja), *wyrazistość, przejrzystość* (całość jako zbiór odrębnych części powiązanych ze sobą), *stałość, niezmienność* (zachowanie strukturalnego celu elementów architektonicznych).

¹¹ Członkami *Gruppo 7* byli Luigi Figini, Guido Frette, Sebastiano Larco, Gino Polini, Carlo Enrico Rava, Giuseppe Terragni, Ubaldo Castagnoli (zastąpiony później przez Adalberto Libere). *Novocomum Apartment Building*, Como, 1927 jest uważany za pierwszy budynek włoskiego racjonalizmu.

fekcją architektury antycznej¹², nakładając podstawy klasyczne na styl międzynarodowy. W tym, że tradycja nie zanika, lecz zmienia kształt, widzieli wielką siłę.

Ważną postacią grupy był Giuseppe Terragni. Jego najwcześniejsze prace charakteryzowały się próbą pogodzenia klasycznej figuracji z technikami konstrukcyjnymi i abstrakcją, stanowiącymi dla niego synonim modernizmu. Stosuje uproszczone tradycyjne formy tektoniczne i elementy architektoniczne, wierząc, że „esencjalne” wartości architektury mogą być powtórnie przemyślane i wcielone we współczesne sposoby ekspresji¹³. Jest to widoczne w *Casa del Fascio* w Como (1932 – 1936), lokalnej siedzibie władzy faszystowskiej¹⁴, która pozostaje reprezentatywną ikoną ruchu. W projekcie twórcze napięcie między modernistycznym a klasycznym rozciąga się od ogólnego układu planów po fasady, wybór materiałów i charakter proporcji (kwadrat w rzucie, z fasadą o wysokości jego połowy). Wewnętrzne atrium, przestrzeń publicznych zgromadzeń połączona z placem zewnętrznym, jest ukształtowane w sposób przywołujący *cortile* (dziedziniec) renesansowego *palazzo*¹⁵. Badania przez Terragniego składni architektonicznej, jakkolwiek motywowane lokalnie, wpisały się w szersze zainteresowanie analogicznością między modernistycznymi ramami strukturalnymi a formami klasycznymi. Świadomość historii otworzyła nowe możliwości dla architektury, w której cechy współczesnego modernizmu i elementarne cechy systemu klasycznego wzmacniały się wzajemnie na głębszym, bardziej abstrakcyjnym poziomie.¹⁶

Ryc.1. Casa del Fascio, Giuseppe Terragni, Como, Włochy, 1932–1936. Źródło: <http://www.architetturadelmoderno.it>.

Fig.1. Casa del Fascio, Giuseppe Terragni, Como, Italy, 1932–1936. Source: <http://www.architetturadelmoderno.it>.

Ryc.2. Cmentarz San Cataldo, A. Rossi, G. Braghieri, Modena, Włochy, 1971–1984. Źródło: Gössel, P.; Leuthäuser G., *Architektura XX wieku*, Taschen, Köln 2010

Fig.2. San Cataldo Cemetery, A. Rossi, G. Braghieri, Modena, Italy, 1971–1984. Source: Gössel, P.; Leuthäuser G., *Architektura XX wieku*, Taschen, Köln 2010

¹² A. Peckham, *The Dichotomies of Rationalism In 20th-Century Italian Architecture*, [w:] „Architectural Design” 2007 nr 5 – Rationalist Traces, s. 13.

¹³ Kosiński W., *Giuseppe Terragni - zapomniany geniusz*. Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału P.A.N. Wydawnictwo Oddziału P.A.N. Kraków 1987, s. 204.

¹⁴ Polityczny kontekst działalności architekta mocno zaciążył na jego twórczości.

¹⁵ W. J.R. Curtis, *Modern Architecture since 1990*, Phaidon Press, London 2005, s. 364.

¹⁶ Ibidem, s. 361.

4. (Neo)racjonalizm – pomiędzy modernizmem a postmodernizmem

Po II wojnie światowej styl międzynarodowy zdominował architekturę niemal całego cywilizowanego świata. W latach pięćdziesiątych przeżywał apogeum rozwoju, w latach sześćdziesiątych rozpoczął się jego kryzys, zaś „schyłek” nastąpił w połowie lat osiemdziesiątych. Abstrakcyjny racjonalizm stylu międzynarodowego z czasem zbliżył się ku funkcjonalizmowi, aż przekształcił się w krytkowany przez opinię publiczną formalizm.

Próby odrodzenia architektury poszły w dwóch kierunkach. Pierwszy polegał na próbach zrewidowania idei modernistycznych. Z tych tendencji zrodził się nurt odnowionego modernizmu. Drugi kierunek polegał na częściowym zanegowaniu modernizmu i rehabilitacji tradycyjnego języka form architektonicznych. Z tego nurtu wyłonił się postmodernistyczny neotradycjonalizm¹⁷.

Poszukując śladów architektury racjonalistycznej tym okresie, przychodzi na myśl twórczość *La Tendenza*, włoskiej szkoły architektury, której działalność w dyskursie architektonicznym zajmuje niezwykle miejsce. Ruch odrzucał funkcjonalistyczne i technologiczne zainteresowanie nurtu modernistycznego, broniąc racjonalistycznego podejścia do projektowania opartego na świadomości cech formalnych. Twórcy, którzy rozpoczęli dyskurs – Aldo Rossi¹⁸, Giorgio Grassi, Carlo Aymonino, Vittorio Gregotti, Antonio Monestiroli, pragnęli sformułować racjonalny, niezmienny, oparty na ścisłych logicznych podstawach sposób budowania architektury i próbowali wyśledzić przykłady takiej architektury w przeszłości. Dążyli do skonceptualizowania architektury jako dziedziny mającej uniwersalne, niezmiennie zasady. Twierdzili, że fundamentalne idee i pojęcia nie zmieniają się, lecz jedynie z biegiem historii przechodzą stosowne fazy przekształceń. Wiara w rolę typu, tożsamości i reprezentatywnych cech formy architektonicznej stanowiła odpowiedź na załamanie postulatów czystego modernizmu.

Wedle ujęcia Charlesa Jencksa neoracjonalizm jako twórczość semiotycznie wielowarstwową należałoby określić jako należącą do nurtu postmodernizmu, a nie późnego modernizmu. Zalicza on neoracjonalizm do grupy postmodernistycznego neoklasycyzmu¹⁹. Wydaje się jednak, że z powodu odmiennego sposobu nawiązania do historii oraz odrzucenia przez postmodernizm paradygmatu racjonalistycznego modernizmu, klasyfikacja nie jest tak oczywista²⁰. Zarówno twórcy *La Tendenza*, jak i nurtów stricte postmodernistycznych poszukiwali kontynuacji ciągłości architektonicznej przerwanej przez modernizm, jednak neoracjonalizm odrzuca tradycję, rozumianą jako powierzchowną, historyzującą dekoracyjność. Pozbawiony środków stylistycznych postmodernizmu²¹, takich jak parodia, ironia, eklektyzm, cytaty, mieszanie gatunków poprzez poszukiwanie podstaw wiedzy, logiki strukturalnej, powraca do struktur klasycznych.

3. Racjonalizm dzisiaj – pomiędzy redukcjonizmem a nurtem klasycznym

O ciągłym zainteresowaniu tendencją racjonalną zespoloną z myślą klasyczną współczesnej kultury architektonicznej świadczy między innymi twórczość Antonio Monestirolego (*Cmentarz* w Voghera, *Kościół św Karola Boromeusza* w Rzymie), O. M. Ungersa (*Kunstinsel Hamburg*, *Haus Ungers 3* w Kolonii), Livio Vacchiniego (*Palestra* w Lozannie, *La Ferriera Offices* w Locarno). Ślady myśli racjonalistycznej odnaleźć również możemy

¹⁷ Niemożliwe było całkowite zerwanie z modernizmem, gdyż dosłowny powrót do tradycji stałby się wtedy wyłącznie kolejnym historyzującym neoelektyzmem, a ten stał się tylko jedną z odmian postmodernizmu.

¹⁸ Uznawany za centralną postać, jego osoba łączy dwie międzynarodowe wystawy istotne dla ruchu – XV Triennale w Mediolanie (1973) z wystawą *Architettura Razionale* i I Biennale w Wenecji (1980).

¹⁹ Ch. Jencks, *Architektura postmodernistyczna*, Arkady, Warszawa 1987.

²⁰ Profesor Wojciech Kosiński w Posłowie do *Architektura późnego modernizmu i inne eseje* Jencksa traktuje zaszufładowanie neoracjonalistów do postmodernistów jako nieporozumienie i podkreśla, że „w zachodnich elitach neoracjonalizm i postmodernizm są zdecydowanie rozdzielone, traktowane odrębnie, a nawet przeciwstawne”. Jednak w powszechnym odbiorze neoracjonalizm został obciążony piętnem postmodernizmu.

²¹ Architekci postmodernistyczni bawią się detalami architektury klasycznej (Venturi, Moore) lub stosują dosłowne cytaty i motywy z niej zaczerpnięte (Leon i Rob Krier).

w dziełach młodszych twórców: Davida Chipperfielda (*Muzeum Literatury Współczesnej* w Marbach am Neckar, *Peek&Clopenburg* we Wiedniu, *Kaufhaus Tyrol* w Innsbrucku, *City of Justice* w Barcelonie) Maxa Dudlera (*Jacob-und-Wilhelm-Grim Zentrum* w Berlinie, *Diözenesbibliothek* w Münster, *IBM Switzerland Offices* w Zurychu).

Jako przykłady podejścia racjonalistycznego na gruncie polskim można przywołać projekty konkursowe biura Jojko-Nawrocki budynku Ambasady RP w Berlinie (wyróżniony) oraz Parku Naukowo-Technologicznego w Opolu (I nagroda). Ciekawym dziełem stanowiącym interpretację architektury klasycznej jest pomnik EUROPA Tomasza Matuszewicza. Jest to monumentalna rzeźba o charakterze architektonicznym o formie odwołującej się do tradycji antycznych i modernistycznych²².

Ryc.3. Rozbudowa Cmentarza w Voghera, Antonio Monestiroli, Pavia, Włochy, 1932–1936. Źródło: <http://www.monestiroli.it>

Fig.3. Enlargement of the cemetery in Voghera, Antonio Monestiroli, Pavia, Italy, 1932–1936. Source: <http://www.monestiroli.it>

Ryc.4. Biurowiec La Ferriera, L. Vacchini, L. Andina, Locarno, Szwajcaria, 2000-2003. Źródło: <http://www.studiovacchini.ch>

Fig.4. La Ferriera Offices, L. Vacchini, L. Andina, Locarno, Switzerland, 2000-2003. Source: <http://www.studiovacchini.ch>

Analizując współczesne projekty nurtu racjonalistycznego można zauważyć, że język architektury przesunął się w stronę redukcjonizmu z elementami klasycznymi. Zachowana zostaje klasyczna struktura narracyjna w postaci podpór, belek, układów trylitycznych, opartych na „prawdzie konstrukcyjnej”. Projekty charakteryzuje niezwykle uporządkowanie kompozycji. Dzisiejszy racjonalizm oczyszcza podstawowe, klasyczne jednostki strukturalne z nalożonych postmodernistycznych, zostawiając je w formie niezakłóconej.

Monumentalne formy, w tworzeniu których wykorzystuje się ciężkie, solidne, naturalne materiały, jak kamień czy beton, podkreślają potrzebę doświadczenia trwałości. Nadają obiektom mocne poczucie materialności, ciężaru, spójności. Narzucana jest percepcja bazująca na perspektywie frontalnej. Nie jest to architektura intelektualna i konceptualna, nie poszukuje nowości. To raczej architektura spoza punktu widzenia – obiektywna, w której racjonalistyczna idea poszukiwania wartości uniwersalnych jest kontynuowana.

4. Zakończenie

Architektura racjonalistyczna „wczoraj i dziś”, kontynuując nurt architektury klasycznej, stanowi kompromis pomiędzy przeszłością a „teraźniejszością”, wtapiając się w ciągłość czasu i historii.

²² <http://www.arsenal.art.pl/wystawa/tomasz-matuszewicz-pomnik-europa/> (12.01.2013)

Alan Colquhoun w eseju z 1987 roku pod tytułem „*Rationalism: A Philosophical Concept in Architecture*” pomimo iż zauważa, że ze wszystkich sztuk architektura wydaje się być tą, z której wykluczenie idei racjonalizmu jest najmniej możliwe, kwestionuje „kondycję” tego konceptu u schyłku wieku XX.²³ Patrząc na przemiany w architekturze końca XX wieku i twórczość współczesną, istotnie zauważyć można wyraźną niechęć do myśli racjonalnej w budowaniu, produkowaniu i wymyślaniu, która zastąpiona została „iluzją kreatywności”. Dzieła cechuje chaotyczność, niekonsekwencja, absurdalność, sprzeczność, przeciwstawne jakościom racjonalnym.

Rzeczywistość dzisiaj jest niezwykle nieczytelna, „przysłonięta” natłokiem informacji i rzeczy, a architektura, będąca odpowiedzią na ten stan, zdaje się błądzi przed nią uciekać bądź konstruować „nową” (cyfrową). W przeciwieństwie do wielu współczesnych tendencji, które budują architekturę wynikającą z odrzucenia realnego świata, projekty architektury racjonalnej ustanawiają silne związki z rzeczywistością.²⁴ „Poznanie rzeczywistości” następuje poprzez „racjonalny proces myślowy”, który przez odrzucenie tego, co powierzchowne, pozorne, ulotne ma za zadanie wydobyć jej esencję, prawdziwy sens. W świecie pluralizmu stylów tendencja racjonalistyczna jest stale obecna i stanowi kontrast w stosunku do dzieł warunkowanych wszechogarniającą spekulatywną „irracjonalnością” współczesnej kultury.

RATIONALITY AND RATIONALISM IN ARCHITECTURE

1. Introduction - rationalist and rational architecture.

“Rationalism” and “rationality” are two terms that are often used interchangeably. The first one is a philosophical movement or philosophical trend that emphasizes the particular value of reason²⁵. This is a way of relating to reality. The term “rationality” on the other hand is a property of thinking, acting or proceeding. It boils down to purpose and economic reasonableness.²⁶ It seems to be primarily a feature of a certain method or manner of management.

Rationalist theories of understanding (such as the Platonic and Cartesian ones) maintain that absolutely certain knowledge can be found only in the realm of reason. For Descartes only the world known with certainty was considered to be real and true. For the philosopher of the Enlightenment the reliable measure of knowledge was brightness and clearness. Only simplicity seemed to him bright and clear. Other cognitive criteria of rationality are consistency, permanence, limitation of rules, clear principles, articulation, coherence, consequence, clarity, transparency (a structural feature referring to the part in a whole). On the basis of the then already developed universal, scientific method Descartes worked on “the creation of universal science (*mathesis universalis*), rational, analytical, mathematical, defining in one system²⁷ the whole knowledge about the universe”.²⁸

Broadly defined, rationalism not only includes philosophical branches, but also ways of thinking, different world views, etc., for which rationalist philosophies are a kind of model

²³ A. Peckham, Ch. Rattray, T. Schmiedenknecht, *On the Threshold of Rationalism*, [w:] „Architectural Design” 2007 nr 5 – Rationalist Traces, s. 7.

²⁴ See: A. Monestiroli, *Architektura rzeczywistości*, [w:] PRETEKST nr 3/2010 – Zeszyt Katedry Architektury Mieszkaniowej.

²⁵ W. Stróżewski, *Istnienie i sens*, Znak, Kraków 1994, p. 396.

²⁶ Ibidem, p. 397.

²⁷ Creators of rationalist tendencies will seek the universal architectural truths particularly through the “types”.

²⁸ W. Tatarkiewicz, *Historia Filozofii*, tom drugi, PWN, Warszawa 2002, p. 48.

or pattern²⁹. The idea of rationality, in an analogous manner, manifests itself in various forms in various areas of human thought and activity, also in architecture.

2. Rationalistic and classical architecture

The term "rationality" functions in the field of architecture, mostly as an adjective, defining reasonable, purposeful architecture, in which functional and economic aspects dominate. In common perception the term is synonymous with a type of architecture, in which artistic/aesthetic aspects such as creativity, originality and spirit of innovation are lightly developed. Rationality can therefore (not explicitly) be a feature of architecture of different times, places, styles and trends. The term "Rationalism" in architecture has in turn been associated with the enlightened theories of Abbot Laugier³⁰ and with some activities of 20th century artists whose work resulted in the pursuit of rational "certainty".

Trends in architecture known as rational or rationalistic, resting on principles, rules and a universal theoretical basis inevitably tend to follow classical architecture.

Heinrich Wölfflin subordinates the process of representational changes in art to five pairs of notions³¹, which define opposed characteristics of classical and baroque tendencies. He mentioned linearity, plane, closed form (tectonic), plural unity and clarity as features of classicism. More specifically, he describes that - in classic architecture - lines act as edges, planes are limited in a definite way, each volume appears as a tactile form and each element seems in its materiality clearly perceptible. Classic architecture looks for beauty in the material as well as strong, permanent forms that give the impression of durability. It is primarily a tectonic style of a compact order and of clear regularity. The compositions, structures, forms and objects take a closed, in other words a finite, form. The result is "an attempt to conjure eternally actual proportions in a visible form of perfection".³² Wölfflin indicates that classicism represents a type of plural unity, where each form is a separate entity, independent of the other and the whole is a collection of separate parts related to each other. For him classic clarity is a presentation, in ultimate and permanent forms, of the perfectly clear and absolutely perceptible beauty of a completely visible formal phenomenon.

The foundations of the classical trend, which perceives architecture as knowledge and representation of reality³³ are in line with the rationalist way of thinking and the features are in line with the above-mentioned criteria of cognitive rationality³⁴.

3. Rationalism and early modernism

In the history of architecture there have been a lot of returns to "classical" architecture - neoclassicism, eclecticism, and historicism - styles that treated classicism literally by translating orders, details, and ornaments. It was, however, not until the 20th century that a synthesis of ideas was created by confronting the experience of classical architecture with modernism.

Protest against historicism began to grow in the late 19th century, and in the early 20th century the emerging modern movement rebelled openly against the aesthetics of historicism-eclecticism and Art Nouveau. However, throughout the interwar period in Europe,

²⁹ W. Stróżewski, *Op. cit.*, p. 398.

³⁰ "The architect must be able to rationally justify all his actions" [in:] Ch. Jencks, Epilogue Wojciech Kosiński, *Architektura późnego modernizmu i inne eseje*, Arkady, Warszawa 1989, p.131.

³¹ H. Wölfflin, *Podstawowe pojęcia historii sztuki*, słowo/obraz/terytoria, Gdańsk 2006.

³² *Ibidem*, p. 66.

³³ A. Monestiroli, *Tryglif i metopa. Dziewięć wykładów o architekturze*, Politechnika Krakowska, 2008, p. 17.

³⁴ *Clarity and distinctness* (lines, planes, solids of forms directly perceptible), *clear rules, articulation* (rhythm, proportion, order, facility), *consistency* (closed composition), clarity, transparency (whole as a collection of separate parts connected with each other), *consistency, permanence* (perpetuation of the structural purpose of architectural elements).

buildings that aspired to the aesthetics of modern technology but at the same time still sought to represent aesthetic values by transforming traditional forms (e.g. the early aesthetics of Werkbund) continued to be built. A strand of neo-traditionalism and a competing, increasingly influential anti-traditionalistic movement, created by Walter Gropius, Mies van der Rohe and Le Corbusier, all students of the founder of Werkbund - Peter Behrens existed in parallel.

However, even the most committed representatives of modernism in architecture did not cut themselves off from their historical heritage. Mies van der Rohe, working in the Berlin office of Behrens, developed a taste for the classical school of K. F. Schinkel's tradition. His work does not draw on the reproduction of architecture based on the classical orders and their grammar, it is not a quotation. He did not try to restore the era. He advocated a type of classicism that goes beyond history and aims at purity by eliminating secondary characteristics. He recognized regularity of structure, sense of rhythm, proportion and scale, as useful features for the architecture of each period. Mies van der Rohe transformed classical forms and types (e.g. pavilion) in completely contemporary abstract "idioms", based on a carefully studied sense of proportion and structural logic.

In the interwar period in European countries some parallel, noticeable attempts of creative unification of modernist architecture with the classical trend can be observed. An example is the work of *Gruppo 7*³⁵, an avant-garde Italian architectural group with strong modernist tendencies. *Gruppo 7* manifesto of 1926 presented the first attempt to define "*Architettura Razionale*". It called for architecture based on the rules of order, rationality, clarity and logic and contemporary "transformation" of tradition. It was assumed to create a new, fundamental forms created on the basis of an architectural alphabet imbued with "a proven architecture of ancient perfection"³⁶, superimposing a classic base on the international style. In a tradition, that does not disappear but changes its shape, the members of the group saw a great strength.

The most prominent personality of the group was Giuseppe Terragni. His early works were characterized by an attempt to reconcile the classical figuration with new construction techniques and abstraction – features that he treated as synonymous with modernism. He used simplified traditional tectonic forms and architectural elements, believing that "essential" values of architecture can be re-considered and incorporated in the modern means of expression. This is evident in the *Casa del Fascio* in Como (1932-1936), the local fascists³⁷ headquarters, which is a representative icon of the movement. In the project a creative tension between modernist and classical stretches from the general plans, the facades, the choice of materials to the aspect of proportions (square in plan, with the facade of the mid-height of it). Internal atrium, public space, combined with the space outside is shaped in a way that evokes a *cortile* (courtyard) of a Renaissance *palazzo*³⁸. Architectural syntax researched by Terragni, although locally motivated, became a part of the wider interest in analogy between modernistic structural framework and classical forms. The consciousness of history opened up new possibilities for architecture, in which features of contemporary modernism and the elementary characteristics of the classical system were mutually reinforcing at a deeper, more abstract level.³⁹

³⁵ Luigi Figini, Guido Frette, Sebastiano Larco, Gino Polini, Carlo Enrico Rava, Giuseppe Terragni, Ubaldo Castagnoli (replaced afterwards by Adalberto Libera) were the members of *Gruppo 7*. *Novocomum Apartment Building* in Como (1927) is regarded as a first building of Italian Rationalism.

³⁶ A. Peckham, *The Dichotomies of Rationalism In 20th-Century Italian Architecture*, [w:] „Architectural Design” 2007 nr 5 - Rationalist Traces, p. 13

³⁷ The political context of architect's activity burdened his work.

³⁸ W. J.R. Curtis, *Modern Architecture since 1990*, Phaidon Press, London 2005, p. 364.

³⁹ *Ibidem*, p. 361.

4. (Neo) rationalism – between Modernism and Postmodernism

After the Second World War, the International Style, with its peak in the fifties, crisis in the sixties and decline in the mid-eighties, dominated the architecture of the entire civilized world. Abstract rationalism of the International Style over time encompassed functionalism until being transformed into formalism, criticized later by the public.

Attempts to revitalize architecture can be divided into two directions. The first was the attempt to revise the modernist ideas. With these trends a renewed stream of modernism spawned. The second course meant a partial negation of modernism and rehabilitation of a traditional language of architectural forms. With this trend Postmodern Neotraditionalism emerged⁴⁰.

A search for traces of rationalist architecture of this period brings to mind the work of *La Tendenza*, an Italian school of architecture. Its activity took a unique position in the architectural discourse. The movement rejected the functionalist and technological interest of the modernist trend, defending the rational design approach based on the consciousness of formal qualities. Creators, who began this discourse - Aldo Rossi⁴¹, Giorgio Grassi, Carlo Aymonino, Vittorio Gregotti, Antonio Monestiroli, wished to formulate a rational, timeless mode of architecture based on strict logic and tried to espy examples of such architecture in the past. They sought to conceptualize architecture as a field having universal, unchanging principles. They argued that the fundamental ideas and concepts do not change but over time pass relevant phases of transformation. The belief in the role of the type, identity and representative features of architectural form, are the most important distinguishing features of that response to the crisis of pure modernism.

According to Charles Jencks Neo-rationalism as a multi-layered semiotic creativity should be identified as part of the postmodern trend, not of Late Modernism. He includes Neo-rationalism in a group together with postmodern Neo-classicism⁴². It seems, however, that because of the different way of references to history and the rejection of the rationalist paradigm of Modernism by Postmodernism, the classification is not so obvious⁴³. Artists of *La Tendenza* as well as strictly postmodern trends continue seeking architectural continuity interrupted by modernism. The difference is that Neo-rationalism rejects tradition, understood as superficial, decorative historicism. Devoid of postmodern⁴⁴ stylistic means such as parody, irony, eclecticism, quotes, mixing types, neo-rationalism by searching for the knowledge base, for structural logic returns to the classical structures.

3. Rationalism today – between reductionism and classic

The continued interest in rational trend bonded with classic thought by contemporary architectural culture is evidenced by the work of Antonio Monestiroli (Cemetery in Voghera, Church of St. Charles Borromeo in Rome), O.M. Ungers (*Kunstinsel* Hamburg, *Haus 3 Ungers* Cologne), Livio Vacchini† (*Palestra* in Lausanne, *La Ferriera Offices* in Locarno). Traces of rationalist thinking are also to be found in the works of younger artists: David Chipperfield (*Museum of Modern Literature* Marbach am Neckar, *Peek & Cloppenburg* Vienna, *Kaufhaus Tyrol* Innsbruck, *City of Justice* Barcelona), Max Dudler

⁴⁰ It was impossible to completely break with modernism, as a literal return to the tradition would be only just another historicist neoelecticism, and this was just one version of postmodernism.

⁴¹ Recognized as the central character. The person connects two international exhibitions important for the movement - XV Triennale in Milan (1973) with an exhibition *Architettura Razionale* and I Biennale in Venice (1980).

⁴² Ch. Jencks, *Architektura postmodernistyczna*, Epilogue Wojciech Kosiński, Arkady, Warszawa 1987

⁴³ Professor Wojciech Kosinski in the Afterword to *The Late Modernist Architecture and Other Essays* of Jencks, treats the labeling of neorationalists as postmodernists as a misunderstanding, and stresses that "in the western elites Neorationalism and Postmodernism are clearly separated, treated differently, and even contradictory". However, the general perception of Neorationalism was imprinted with Postmodernism.

⁴⁴ Postmodern architects play with details of classical architecture (Venturi, Moore) or use literal quotes and themes derived from it (Leon and Rob Krier).

(*Jacob-und-Wilhelm-Grim Zentrum* Berlin, *Diözenesbibliothek* Münster, *IBM Switzerland Offices* Zürich).

As examples of a rational approach in Poland, competition projects of the architects Józko-Nawrocki for the Polish Embassy in Berlin (commendation) and the Science and Technology Park in Opole (first prize), can be quoted. An interesting interpretation of classical architecture is the project EUROPE of Tomasz Matusewicz. It is a monumental sculpture of architectural character that refers to the ancient and modernist traditions.⁴⁵

Analyzing the contemporary projects of the rational trend it can be observed that the language of architecture shifted towards reductionism with classic elements. The classic narrative structure is being maintained, in the form of supports, beams, trylithic systems, based on the "construction truth". Projects are characterized by an unusual ordered arrangement of the composition. Today rationalism cleanses basic structural, classic units, of any postmodern layer, leaving them in the undistorted form.

Monumental forms, in the creation of which heavy, solid, natural materials such as stone, concrete are used, stress the need to experience durability. They give objects a strong sense of materiality, weight, consistency. Perception based on the frontal view is imposed. This is not an intellectual and conceptual architecture that is looking for novelty. It is rather an architecture from behind a point of view - objective, by which search of the rationalist idea of universal qualities is being continued.

4. Conclusion

Rationalist architecture of "yesterday and today", continuing the trend of classical architecture, is a compromise between the past and the present, blending into the continuity of time and history.

Alan Colquhoun, in his essay of 1987 entitled "Rationalism: A Philosophical Concept in Architecture" - even though he notes that of all the arts architecture is the one in which it is least possible to exclude the idea of rationality, he nevertheless questions the "condition" of this concept in late 20th century architecture⁴⁶. In fact, looking at the changes in the architecture of the late 20th century and contemporary creations, apparent reluctance to rational thought in the activities of making, constructing or imagining can be seen, which have been substituted by "an illusion of creativity." This architecture is instead characterized by confusion, inconsistency, absurdity, incongruity – in short – qualities contradictory to rationality.

The reality today is very illegible, "obscured" by an accumulation of information and objects. Architecture, as a response to this situation seems to escape from it or construct a "new one" (digital). In contrast to many contemporary trends that seem to base architecture on the rejection of the real world, projects of rational architecture establish a strong relationship with reality⁴⁷. "Cognition of reality" through a "rational process of thought" that rejects the superficial, illusive, ephemeral is to bring out the essence, the real meaning. In a world of pluralism of styles the rationalist tendency is still present and stands out in contrast to the works conditioned by efforts to encompass the speculative "irrationality" of contemporary culture.

⁴⁵ <http://www.arsenal.art.pl/wystawa/tomasz-matusewicz-pomnik-europa/> (12.01.2013)

⁴⁶ A. Peckham, Ch. Rattray, T. Schmiedenknecht, *On the Threshold of Rationalism*, [w:] „Architectural Design” 2007 nr 5 - Rationalist Traces, p. 7.

⁴⁷ See: A. Monestirol, *Architektura rzeczywistości*, [w:] PRETEKST nr 3/2010 – Chair of Residential Architecture Issue

BIBLIOGRAFIA:

- [1] *Architettura Razionale 1973–2008*, CLEAN EDIZIONI, Napoli 2008.
- [2] Curtis W.J.R., *Modern Architecture since 1990*, Phaidon Press, London 2005.
- [3] Gössel, P.; Leuthäuser G., *Architektura XX wieku*, Taschen, Köln 2010.
- [4] Jencks, Ch., *Architektura postmodernistyczna*, Posłowie Wojciech Kosiński, Arkady, Warszawa 1987.
- [5] Jencks, Ch., *Architektura późnego modernizmu i inne eseje*, Posłowie Wojciech Kosiński, Arkady, Warszawa 1989.
- [6] Kosiński W., *Giuseppe Terragni - zapomniany geniusz*. Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału P.A.N. Wydawnictwo Oddziału P.A.N. Kraków 1987.
- [7] Monestiroli A., *Tryglif i metopa. Dziewięć wykładów o architekturze*, Politechnika Krakowska, 2008.
- [8] Monestiroli A., *Architektura rzeczywistości*, [w:] PRETEKST nr 3/2010 – Zeszyt Katedry Architektury Mieszkaniowej.
- [9] Peckham A., *The Dichotomies of Rationalism In 20th-Century Italian Architecture*, [w:] „Architectural Design” 2007 nr 5 – Rationalist Traces.
- [10] Peckham A., Rattray Ch., Schmiedenknecht T., *On the Threshold of Rationalism*, [w:] „Architectural Design” 2007 nr 5 – Rationalist Traces.
- [11] Stróżewski W., *Istnienie i sens*, Znak, Kraków 1994.
- [12] Tatariewicz W., *Historia filozofii*, tom drugi, PWN, Warszawa 2002.
- [13] Wölfflin H., *Podstawowe pojęcia historii sztuki*, słowo/obraz/terytoria, Gdańsk 2006.

O AUTORZE

Zatrudniona w Katedrze Architektury Mieszkaniowej Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej. Zajmuje się pracą naukowo-badawczą dotyczącą architektury mieszkaniowej. Jest autorką kilkunastu artykułów w czasopismach naukowych i zeszytach konferencyjnych oraz współautorką projektów budynków mieszkalnych i użyteczności publicznej.

AUTHOR'S NOTE

Employed in the Institute of Housing, Faculty of Architecture, Cracow University of Architecture. Involved in research and lecturing within a scope of housing architecture. Author of several scientific papers and co-author of housing and public building projects.